

خوشنویسی و عرفان

با نگاهی به طریقت نعمت اللّٰهیه

ابولفضل شاهى

(بیکره)

خوشنویسی و عرفان
با نگاهی به طریقت نعمت‌اللهیه
ابوالفضل شاهی

ویراستار: خشایار فهیمی

خوشنویسی عنوان: سیدسعید کاظمی

چاپ نخست: ۱۳۹۴

شمارگان: ۶۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

لیتوگرافی: نقش سبز، چاپ و صحافی: میبنا

نشر بیکره: تهران، خیابان آزادی، ابتدای آذربایجان، پلاک ۱۰۳۴، واحد ۵ تلفن: ۶۶۰۳۸۵۲۴

E-mail: info@peikarehpub.com

www.peikarehpub.com

سرشناسه: شاهی، ابوالفضل، ۱۳۵۳ -

عنوان و نام پدیدآور: خوشنویسی و عرفان با نگاهی به طریقت نعمت‌اللهیه/ابوالفضل شاهی.

مشخصات نشر: تهران: بیکره، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۲۲۸ ص: مصور.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۸-۳۶-۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: واژه‌نامه.

یادداشت: کتاب‌نامه.

موضوع: خوشنویسی اسلامی

موضوع: خط (هنر)

موضوع: عرفان و هنر

موضوع: هنر و دین

موضوع: نعم‌اللهیه

رده‌بندی دی‌یو: ۷۲۵/۶۱۹۹۲۷

رده‌بندی کنگره: ۹۱۳۹۳ ج ۲/۵ NK۳۶۳۶

شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۵۷۶۶۰

فهرست

مقدمه ۹

فصل یک: زیبایی ۱۱

فصل دو: هنر ۲۴

فصل سه: نسبت دین و هنر ۳۳

فصل چهار: هنر دینی ۴۳

فصل پنج: هنر اسلامی ۵۰

فصل شش: هنر و عرفان اسلامی ۶۰

فصل هفت: نسبت خط با دین ۷۴

فصل هشت: خوشنویسی و اسلام ۸۶

فصل نه: خوشنویسی و عرفان اسلامی ۱۰۲

فصل ده: نسبت تربیت معنوی با خوشنویسی ۱۱۹

فصل یازده: طریقه‌ی نعمت‌اللہی ۱۳۱

فصل دوازده: طریقه‌ی نعمت‌اللہی و هنر ۱۴۰

فصل سیزده: خوشنویسان طریقه‌ی نعمت‌اللہی ۱۵۵

مؤخره ۱۷۵

توضیحات ۱۷۹

کتابنامه ۱۸۱

نصاویر ۱۸۷

مقدمه

دین و هنر، قدمتی به اندازه‌ی بشریت دارند. ادیان زنده‌ی دنیا، به واسطه‌ی کتب خود جاودانه شدند و جوامع بشری با دین و هنر تمدن‌های باستانی را شکل دادند. مطالعه‌ی هر کدام بدون دیگری میسر نیست. این دو همزاد در تمام تاریخ حیات خود در کنار هم توسعه یافته یا دچار رکود شدند. خط عبری و دین یهود، خط پالی و بودیزم، اوستایی و دین مزدایی، خط عربی و اسلام نیز در طول تاریخ همسان و هم‌معنی یکدیگر شدند و کاتبان اولیه که همواره از طبقه‌ی برهمنان و موبدان و روحانیان بودند، تلاشی بی‌وقفه در زیباتر کردن خط به‌عنوان عامل تجسد و حامل پیام آسمانی داشتند.

در اسلام نیز خوشنویسی جلوه‌ی بصری «قرآن» بوده و کلام خدا باید چنان نوشته می‌شد که منشأ الهی آن را نمایان سازد. عرفان اسلامی نیز به‌عنوان نگره‌ی زیباشناسانه‌ی اسلام، پیوندی عمیق با خوشنویسی داشته و این دو در کنار هم جنبه‌ی هنری دین را زیباتر کرده‌اند. خوشنویسی، عرفان و فصل مشترک این دو یعنی ادبیات عرفانی در هیچ دین دیگری به اندازه‌ی اسلام گسترش نیافته است. اگرچه خوشنویسی و عرفان از منظر جمال‌شناختی نزدیک به یکدیگرند ولی تحقیقی جامع و تخصصی در چگونگی ارتباط این موضوعات مهم در دین اسلام کمتر صورت گرفته است. اکثر پژوهش‌های صورت گرفته تاکنون، یا به تألیف هنرپژوهان و با تمرکز بر مشخصات هنری و آداب خوشنویسی (رسالات قاضی احمد قمی و سراج شیرازی) یا توسط دین‌پژوهان و با توجه ویژه‌ی آنان بر جوهر معنوی هنر اسلامی (کتب و مقالات نصر و آناه‌ماری شیمل) صورت گرفته است. کوشش این کتاب، بررسی تأثیرات متقابل خط خوش و عرفان در ادیان مختلف به‌ویژه اسلام و چگونگی همبستگی این دو خواهد بود.

از دیگر سو طریقه‌های عرفانی نیز همواره حامل بسیاری از آداب، فرهنگ و هنرهای ملی هستند. یکی از مهمترین این سلسله‌های عرفانی، طریقه‌ی نعمت‌اللهی است که در طول هفت قرن حیات خود، خاستگاه بخشی از جهان فرهنگی ایران بوده است. این طریقه، منشأ نظر و عمل هنرمندان خوشنویس و هم‌چنین بستری

برای خوشنویسی در سده‌های متوالی بوده است. با توجه به این مطلب که جای پژوهشی دقیق درباره‌ی صوفیان خطاط، خوشنویسی، ادبیات عرفانی، نقش خط در طریقه‌های عرفانی، به‌خصوص در طریقه‌ی نعمت‌اللّٰهی، و هم‌چنین درباره‌ی احوال هنرمندان و خوشنویسان متعلق به این طریقه خالی به نظر می‌رسید، سعی بر این بود تا در فصول ابتدایی، زیبایی و هنر از نگاه نظریه‌پردازان زیبایی‌شناسی تعریف شود و پس از آن به بررسی نسبت هنر و دین با یکدیگر پرداخته شود. برای تعریف کیفیت هنر دینی و عرفانی لازم بود تا تعریفی از خود هنر و علت آن یعنی زیبایی داشته باشیم؛ زیرا هرچه کنکاش بیشتری در معنی زیبایی صورت می‌گیرد، بر نادانی پژوهشگر و هم‌چنین وسعت معنای این مقوله‌ی باستانی اضافه می‌شود، اما به‌هرروی برای پی‌بردن به معنای دین و هم‌چنین عرفان، این کار لازم می‌نمود و پیشروی هرچه بیشتر در کشف معانی آن‌ها، شباهت تجربه‌ی دینی و هنری را بیشتر آشکار نمود. برای دستیابی به هدف اولیه‌ی کتاب فصولی در باب نسبت خط و دین و خوشنویسی و عرفان گشوده شد. در فصول میانی بر تأثیر متقابل خوشنویسی، اسلام و عرفان پرداخته شد تا در انتها بتوانیم بر یکی دیگر از اهداف این متن، یعنی بررسی هنر و خوشنویسی در طریقه‌ی نعمت‌اللّٰهی دست یابیم. فصول نهایی کمابیش فصولی جدید در عرفان و هنرپژوهی هستند. در بازخوانی تمامی منابع و تذکره‌های مربوط به هنرمندان ایران، سعی شده است هنرمندان اهل طریقت را فراخوانده و در کنار مشایخ و درویش هنرمند نامبرده در متون نعمت‌اللّٰهی بنشانیم؛ شاید روزی دیگر و جایی دیگر پژوهشگری را به کار آید.

در پایان لازم است به خود یادآوری کنم که این کتاب بدون دلگرمی و پایمردی پدرم پایان نمی‌یافت. پای او و مادرم که در تمام سال‌های آشفته‌گی و سرگردانی من در جهان، همواره همراه من بودند را می‌بوسم و هم‌چنین دستان دکتر شهرام یازوکی که چراغ من و دکتر محمودرضا اسفندیار که راهنمای من در این کار و آقای حسن حامدی که مشوق من در انتشار کتاب و هم‌چنین مشاور نگارنده در گردآوری آثار خوشنویسان بودند را می‌فشارم و منت‌دار دوستان همیشگی و هنرمند امیر فرهاد و شهر روز نظری و همسر، مرجانه کوچکی، که همچون نسیم شمال آرامش‌بخش تشویش و ناامیدی روزهای پژوهش من بود، هستم؛ و در آخر ممنون دار دوستم خشایار فهیمی هستم که بدون ریزی و بازیابی‌های صبورانه‌ی او، کار تمام نبود.